

Мочкін С.А.
аспірант
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

**ТРАГІЧНА ДОЛЯ САКРАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК
ІУДАЇЗМУ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УРСР
(ДРУГА ПОЛОВИНА 1940-Х - ПОЧАТОК 1970-Х РОКІВ)**

Складником духовного життя західного регіону України повоєнної радянської доби була наявність тут представників іудаїзму. У другій половині 1940-х - на початку 1970-х років серед основних напрямків партійно-державної політики стосовно іудейської релігії в СРСР, Українській РСР як його складовій частині, її західних областей були антисіоністські кампанії, денаціоналізація традицій єврейського народу, перешкоджання виїзду (алії) до Ізраїлю громадян єврейської національності, дискредитація, адміністрування і застосування репресивних заходів проти послідовників цієї конфесії, ін. [3, с. 603].

З перших днів своєї післявоєнної діяльності пильну увагу з боку органів державної безпеки привертала Львівська синагога, яка відновила своє існування невдовзі після визволення міста від нацистських окупантів. Голову юдейської громади Д. Соболя підозрювали у причетності до агентури американської розвідки, звинувачували у сіонізмі. Після його від'їзду до Польщі в жовтні 1945 року головою громади при Львівській синагозі став Л. Серебряний.

Синагога була значним національно-культурним центром юдейства Львова, осередком благодійності, сприяння розвитку освіти та культури єврейського населення. За підтримки керівництва синагоги було організовано пункт транзиту нелегальної алії євреїв в Палестину через Польщу. Ці та інші факти практичної діяльності синагоги, юдейської громади міста Львова загалом радянська влада оцінювала як свідчення нерелігійного стилю її роботи та грубого порушення законодавства про культи. Засобами тиску партійно-державної влади на громаду стало усунення від виконання обов'язків рабина й кантора, арешт органами державної безпеки в березні 1947 року голови громади Л. Серебряного, якого звинуватили у єврейському націоналізмі [3, с. 580-581].

Відповідно до рішення Шевченківського райвиконкому міста Львова за № 220 від 27 березня 1962 року синагогу було закрито, а її приміщення передано під спортзал поліграфічного інституту імені Івана Федорова та районну бібліотеку для дорослих. Віруючих звинувачували у здійсненні валютних операцій, спекуляції та зв'язках з іноземними дипломатами [5, арк. 3-5].

Однією з найчисельніших у західному регіоні України була юдейська громада Чернівців. До війни тут діяло близько 170 релігійних об'єднань з понад 30 тисячами віруючих. У перші повоєнні місяці відродили свою діяльність 79 громад. Однак, у серпні 1945 року внаслідок еміграції єврейського населення їх залишилося 27; 14 з них здійснювали релігійні відправи на приватних квартирах.

Рішенням бюро Чернівецького обкому КП(б)У від 14 грудня 1946 року було увільнено з посади уповноваженого Ради у справах релігійних культів (РСРК) по області П. Котлярова, якого звинувачували у матеріальній залежності від іудейської громади. Враховуючи наявну кількість юдейських громад в місті Чернівці (станом на квітень 1948 року їх налічувалося 14), республіканське керівництво поставило перед новим уповноваженим РСРК по області завдання детально вивчити й проаналізувати характер діяльності юдейських осередків. Мова йшла про кількісний склад віруючих, питому вагу з-поміж них корінних жителів міста та прибулих зі східних регіонів країни, територіальну віддаленість громад одна від одної, місткість синагог, виявлення можливості скорочення діючих громад шляхом їх злиття. Внаслідок вжитих уповноваженим заходів на квітень 1949 року лише продовжували своє функціонування 3 громади міста (по одній закріпленій за кожною з 3 уцілілих синагог) [3, с. 581-583].

Станом на 1 січня 1945 року в іншій області західного регіону України - Станіславській (тепер - Івано-Франківській) - залишалось лише 4 довоєнні громади - у Станіславі (Івано-Франківську), Гвіздці, Рогатині та Коломійі. Слід підкреслити, що вони так і не були зареєстровані через їх нечисельність, відсутність рабина чи культового приміщення. Зокрема, найбільша з них громада у Станіславі налічувала станом на 31 липня 1946 року всього 52 особи. Вона не мала змоги відремонтувати приміщення для молитов власними силами; крім того, державні органи сліdkували, щоб не здійснювався збір коштів серед членів громади. Однак, після довгих зволікань юдейській громаді міста була надана в користування частково зруйнована синагога по вул. Чапаєва, 28. Утім, оскільки юдейська громада Станіслава так і не змогла провести ремонт переданої їм синагоги, то за рішенням міськвиконкому від 3 вересня 1952 року синагога була передана міському товариству глухонімих. В інших містах області приміщення колишніх юдейських культових споруд використовували наступним чином: Брошнів - переобладнано під клуб, Рожнятів - під кінотеатр, Городенка - під маслозавод, Болехів - під склад, а згодом спортзал [1, с. 356-358].

У звіті уповноваженого РСРК по Україні, зазначалося, що у 1950 році було прийнято рішення поступово ліквідувати незареєстровані юдейські громади Закарпатської області через їхню малу кількість, залишивши діючими лише

чотири об'єднання в Ужгороді, Береговому, Мукачевому та Хусті [3, с. 585].

Закриття синагог та їх переобладнання відбувалось і в Ровенській області. Так, вже у 1945 році було розібрано синагогу міста Березно. У жовтні 1959 року синагогу міста Рівного закрили та передали спортивній організації «Авангард» разом із рухомим майном. Синагога селища Степань, яку закрили ще у 1939 році та використовували під склад Степанського районного споживчого товариства, станом на 1961 рік підлягала знесенню. За даними одночасного обліку релігійних громад, станом на 10 вересня 1961 року в області було 2 недіючі синагоги. Рішенням облвиконкому від 27 жовтня 1962 року одну з них - у місті Дубно - передали у розпорядження місцевого осередку Добровільного товариства сприяння армії, авіації та флоту (ДТСААФ) [6, с. 169-170].

Процес руйнування синагог не оминув і Волинську область. Так, Велика хоральна синагога Володимира-Волинського, яка знаходилась по вулиці Шкільній, на межі 1940-х-1950-х років була розібрана, а матеріал використаний для будівництва аеродрому в селі Жовтневе. Стіни будівлі були настільки міцними, що для їх руйнування застосували танкові тягачі [7, с. 51]. Приміщення іншої синагоги міста, яка знаходилась по вулиці Луцькій, в післявоєнний період передали для господарських потреб консервного заводу [8, с. 54]. Дерев'яну синагогу міста Устилуг після війни радянська прикордонна застава використовувала як конюшню [4]. Синагога міста Берестечка Горохівського району після війни переобладнана в житловий будинок, внаслідок перебудування зазнала значних руйнувань. Приміщення синагоги в Камінь-Каширську у 1945 році переобладнали в дитсадок № 1. Ковельська синагога після війни переобладнана в Палац учнівської молоді [2, с. 48, 126]. Приміщення колишньої великої синагоги міста Любомля у 1947 році розібрали на цеглу, якою вимостили дорогу. Від споруди залишився лише фундамент. На місці храму побудували крамницю [2, с. 196-197].

Сумною виявилася доля іудейських культових споруд міста Луцька. Дві синагоги міста в повоєнний час використовувалися як житлові будинки [2, с. 164, 172]. Приміщення синагоги Ашкеназі на Вульці було розібране в 1950-х під час забудови вул. Леніна [2, с. 162]. Синагогу міста Луцька під назвою Олицький Бет-гамідраш в 1950-х роках переобладнали в кінотеатр [2, с. 168-169]. Знищення загрожувало й синагозі, що знаходилася поблизу Луцького замку. У 1955-1956 роках Республіканська науково-реставраційна виробнича майстерня склала технічний проект консервації та робочі креслення синагоги. Проте реставраційні роботи не проводилися. Станом на 1959 рік підземелля частково були засипані сміттям, західна стіна майже розібрана, з інтер'єру зникли біма, ліпнина,

декоративні елементи. 4 жовтня 1962 року Волинський обком КПУ рекомендував зняти пам'ятку з державного обліку через загрозу обвалу будівлі, що й було зроблено. З метою імітації становища, наближеного до воєнного та проведення подальших рятувально-аварійних робіт, на початку 1970-х років вирішили підірвати будівлю синагоги. За кілька днів до вибуху головний архітектор області Лев Санжаров повідомив про акцію Державну архітектурно-будівельну інспекцію (Держбуд) України. Звідти негайно відправили телеграму про заборону нищення синагоги. Таким чином, вдалося врятувати від руйнування цю унікальну пам'ятку архітектури XVII століття [2, с. 163].

Таким чином, внаслідок проведення радянською владою низки антирелігійних кампаній протягом другої половини 1940-х - початку 1970 років сакральна спадщина іудейської конфесії у західних областях України, як і всіх інших конфесій регіону, зазнала значних втрат. Іудейські культові споруди, які вистояли в трагічні 1941-1944 роки, піддались забуттю та руйнації партійно-державною владою СРСР під час боротьби проти так званих «космополітів», а також через довільне адміністрування і недбале ставлення до культурної спадщини.

Література

1. Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ століття. Історико-правовий аналіз / Ігор Андрухів. - Івано-Франківськ.: Лілея-НВ, 2006. - 432 с.
2. Антонюк Я. М. Трагедія руйнації храмів. Волинська область. ХХ століття: історико-краєзнавчий довідник / Ярослав Миколайович Антонюк. - Луцьк: Надстир'я, 2014. - 280 с.
3. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940-1960-х років: політологічний дискурс / Віктор Войналович. - К.: Світогляд, 2005. - 741 с.
4. Гнатюк Л. Місто храмів, монастиря та синагоги - [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://volodymyrmuseum.com/kraeyznachchi/127-misto-khramiv-monastyrya-ta-synahohy>.
5. Державний архів Львівської області, ф. Р-1332, оп.1, спр. 18, 195 арк.
6. Загребельна Л. В. Конфесійне життя Рівненщини у 60-х - першій половині 80-х рр. ХХ ст.: дис. ... канд. іст. наук: 09.00.11 / Загребельна Людмила Володимирівна. - Острог, 2011. - 228 с.
7. Музиченко В. Володимир єврейський. Історія і трагедія єврейської громади м. Володимир-Волинського / Володимир Музиченко. - Луцьк:

Волинська обласна друкарня, 2011. - 256 с.

8. Янович Б. Пам'ятки іудейської культури у м. Володимирі- Волинському / Богдан Янович, Олексій Петрунін // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: Наук. збірник. - Луцьк, 2009. - С. 53-56.